

УДК 331.25(477)

К. П. Черненко,
к. е. н., доцент (б.в.з.) кафедри фінансів і кредиту,
Чорноморський державний університет імені Петра Могили, м. Миколаїв

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ПЕНСІЙНИХ СИСТЕМ У СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ УМОВАХ

K. Chernenok,
cand. sc. (econ.), assoc. prof. of the department of finance and credit, Petro Mohyla Black Sea State University

PECULIARITIES OF PENSION SYSTEMS' DEVELOPMENT UNDER MODERN SOCIO-ECONOMIC CONDITIONS

У статті досліджено типи розвитку пенсійних систем, а саме: еволюційний та реформаційний. На основі цього проаналізовано трансформацію моделей пенсійного забезпечення в історичному контексті. Можна констатувати, що з часом відбувся перехід від принципу пенсійного забезпечення до пенсійного страхування. Визначено, що в Україні створено передумови для функціонування багаторівневої пенсійної системи, що включає як розподільчий, так і накопичувальні компоненти (законодавча база, розвиток інфраструктури фінансового ринку тощо). Однак основним стримуючим фактором для активізації накопичувальних пенсійних програм є низький рівень оплати праці. Аналіз світового досвіду засвідчив необхідність диверсифікованого фінансування пенсійного забезпечення. Разом із тим, структура пенсійної системи (співвідношення розподільчих та накопичувальних компонентів) має враховувати особливості національної економіки кожної країни.

This article examines the types of pension systems' development (evolutionary and reform). Based on this pension models' transformation is studied in historical context. It can be noted that over time, there was a shift from the principle of pension provision to pension insurance. Determined that conditions for the implementation of multi-pillar pension system, which includes distributional and accumulative components (legal framework, development of financial market infrastructure etc.) are created in Ukraine. But the main limiting factor for the revitalization funded pension schemes is low level of salaries. Analysis of international experience showed the need for diversified funding pensions. However, the structure of the pension system (the ratio of distribution and accumulative components) should take into account the peculiarities of the national economy of each country.

Ключові слова: система пенсійного забезпечення, розвиток системи пенсійного забезпечення, солідарна система, розподільчий принцип, накопичувальний принцип.

Key words: pension system, pension systems' development, pay-as-you-go system, distributional principle, accumulative principle.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Історичні епохи формували різні погляди щодо розуміння сутності пенсійного забезпечення. Першою формою матеріального забезпечення осіб старшого покоління, які з віком через втрату працездатності не могли брати активну участь у роботі, була підтримка сім'ї, у першу чергу, дітей. На сучасному етапі розвитку пенсійне забезпечення більшості країн світу (у т.ч. й України) здійснюється на засадах загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, що є складовою системи соціального страхування. Так, відповідно до Закону України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" [1],

пенсійна система України є трирівневою: перший рівень фінансується за розподільчим принципом (солідарність поколінь), другий — державний накопичувальний компонент (досі не введено в дію) і третій — недержавне пенсійне забезпечення. Слід зазначити, що вплив недержавного пенсійного забезпечення на рівень доходів пенсіонерів й досі залишається мінімальним. Адаже розвиток недержавного пенсійного забезпечення обмежується низьким рівнем доходів населення, а також недовірою до установ фінансово-кредитної сфери. Фактично в країні продовжує діяти солідарна пенсійна система. Тобто на сучасному етапі структура пенсійної системи України не є

достатньо адаптованою до ринкових умов господарювання та потребує подальшого розвитку. Разом із тим, складність проблем реформування системи пенсійного забезпечення пов'язана саме з вагомою роллю соціальної складової у даному питанні, необхідністю врахування потреб населення у пенсійному захисті не лише у поточному, але й у довгостроковому періоді. Тож подальше дослідження особливостей розвитку сучасних пенсійних систем має бути складовою наукового обґрунтування реформаційних процесів, що відбуваються в Україні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Розвиток системи пенсійного забезпечення з набуттям актуальності все частіше розглядається вітчизняними і зарубіжними вченими. Так, вчені Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Е.М. Лібанова, Л.Г. Ткаченко та ін. провели дослідження процесів реформування національної пенсійної системи, результатом чого став випуск колективної монографії [2]. Крім того, проблеми та перспективи розвитку пенсійної системи України розкриті у працях І.Ф. Гнибіденка [3], О.П. Коваля [4].

Втім, процес реформування пенсійної системи України триває, тож визначення особливостей розвитку пенсійних систем у сучасних соціально-економічних умовах є вкрай актуальним.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті виступає розкриття особливостей розвитку пенсійних систем у сучасних соціально-економічних умовах.

Для досягнення мети в статті виконувались такі задачі:

- 1) обґрунтувати типи розвитку пенсійних систем;
- 2) дослідити історичний розвиток моделей пенсійного забезпечення та визначити особливості характерні для сучасного етапу.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Трансформація умов господарювання в Україні, становлення ринкових відносин мають позитивно впливати на темпи активізації функцій накопичувального компонента через розвинення фінансово-кредитних установ, поступову зміну ставлення людини до процесу накопичення пенсійного капіталу, яка перестає бути пасивним суб'єктом соціальної політики держави. У зв'язку з цим, з'являється можливість послаблення соціального контракту між людиною та державою.

Для сучасного суспільства, у тому числі й людей похилого віку, характерний більш високий рівень потреб ніж на початку ХХ ст., коли формувалися солідарні системи пенсійного забезпечення. З кожним роком зростає обсяг товарів та послуг, що споживає середньостатистична людина для підтримки рівня життя. Окрім того, зменшуються можливості накопичення товарів довгострокового користування в період працездатного віку для використання їх на пенсії, адже сьогоднішнє життя спонукає до систематичного оновлення таких товарів, зменшення строку їх експлуатації, у першу чергу, в результаті морального, а не фізичного старіння.

Однак у межах солідарного компонента системи пенсійного забезпечення існує можливість забезпечити лише базовий рівень потреб осіб похилого віку. Саме накопичувальні компоненти дозволяють компенсувати втрачений рівень заробітку або, навіть, забезпечити досягнутий у перепенсійний період рівень життя. Тож, для того, щоб

після виходу на пенсію люди підтримували той рівень життя, який вони мали протягом років роботи, вкрай важливим є подальше запровадження накопичувальних компонентів, що дозволить індивідуалізувати процес накопичення коштів, а також отримувати інвестиційний прибуток на акумульований пенсійний капітал. Використання пенсійних коштів у якості внутрішнього джерела довгострокових інвестицій — ще одна суттєва причина для активізації накопичувальних принципів у пенсійному забезпеченні, що сприятиме удосконаленню не лише даної сфери, але й національної економіки в цілому.

В Україні зміна поняття про пенсійне забезпечення відбувається під впливом реформування національної пенсійної системи. Оскільки система пенсійного забезпечення включає як розподільчі, так і накопичувальні компоненти, відповідно до кожного з них визначаються суб'єкти та об'єкт пенсійного забезпечення та функції, що має виконувати кожен компонент. Для першого рівня пенсійної системи, що представлений солідарним компонентом і заснований на розподільчому принципі фінансування об'єктом страхування є ризик втрати працездатності, відповідно функції визначені як захист мінімальних доходів, підтримка життєвого рівня та компенсація втрати трудового доходу. Водночас для накопичувальних компонентів (другий і третій рівні пенсійної системи) об'єктом страхування є майнові інтереси, пов'язані з працездатністю.

Отже, пенсійне забезпечення визначається як один з найбільш важливих напрямів політики соціальної держави. Проте докорінні зміни в економічній сфері вимагають пошуку нових підходів до формування фінансового механізму пенсійного забезпечення, що найбільшим чином задовольнятиме потреби осіб пенсійного віку, виходячи з фінансових можливостей суспільства. Необхідно враховувати, що одночасно потрібно зменшити державні витрати на сферу пенсійного забезпечення, підвищити ефективність використання коштів, що направлені на пенсійні потреби та забезпечити високий рівень життя осіб похилого віку. Вищезазначене призводить до протиріч, які найгостріше проявляються в низькому загальному рівні пенсій, значній диференціації розміру пенсій, що визначаються за різними законами.

Це свідчить, що дефініція системи пенсійного забезпечення вимагає уточнення в зв'язку зі змінами механізму фінансування пенсій. Враховуючи весь спектр відносин, що проявляються і перетинаються у змісті поняття "пенсійне забезпечення", на сучасному етапі пенсійне забезпечення за віком можна визначити як сукупність фінансово-економічних, демографічних, інституційно-правових норм та відносин, пов'язаних із фінансовим забезпеченням осіб у віці старшим за працездатний. Система пенсійного забезпечення має виконувати дві основні функції: захист від бідності в похилому віці (задоволення базових потреб), а також створювати умови для підтримання рівня життя, що визначається реальною участю особи у формуванні ресурсів для власного пенсійного забезпечення (система пенсійного страхування, що визначає розмір пенсійного доходу відповідно до страхового внеску людини і може бути реалізована у формі державних або недержавних пенсійних програм, залежне від поточного макроекономічного стану країни, соціально-економічних прогнозів та форм пенсійного забезпечення, що склалися в країні історично). Таким чином, у визначенні пенсійного забезпечення має наголосуватися на тому, що воно має наступати безумовно при настанні пенсійного віку і забезпечувати базовий рівень потреб осіб похилого віку, збільшення пенсійних прав має бути пов'язане із розмі-

Таблиця 1. Типологізація розвитку системи пенсійного забезпечення

Ознака	Розвиток системи пенсійного забезпечення	
	Еволюційний	Реформаційний
Тривалість та періодичність змін	Перманентно	Змінно
Тип змін	Зміна уявлень про пенсійне забезпечення: функцій, структури фінансування системи пенсійного забезпечення тощо	Зміна параметрів системи пенсійного забезпечення: пенсійний вік, стаж роботи, необхідний для отримання пенсії, механізми визначення розміру пенсії тощо
Спосіб закріплення (констатування) зміни	Зміна практики пенсійного забезпечення, що призводить до законодавчих змін	Зміна законодавства, що призводить до зміни практики пенсійного забезпечення
Період настання результатів змін	Довгостроковий період	Коротко-, середньо- та довгостроковий періоди
Наслідки змін	Поява нових моделей та систем пенсійного забезпечення, якісні зміни переважають над кількісними	Зміни параметрів в межах існуючих систем, моделей; кількісні зміни переважають над якісними
Спосіб здійснення змін	Поступово	Одномоментно
Взаємозв'язок з іншими сферами життя	Зміни у економічній системі та суспільному житті впливають на пенсійне забезпечення	Власне пенсійні зміни
Характер змін	Спрямований на зближення систем пенсійного забезпечення різних країн	Поглиблення диференціації пенсійних систем відповідно до умов конкретної країни
Мотиви змін	Удосконалення діючої системи, приведення у відповідність до сучасних умов	Вирішення проблем, ліквідація диспропорцій конкретних систем

Джерело: власні дослідження автора.

ром страхового внеску особи протягом життя. Система пенсійного забезпечення має відновлювати втрачений рівень життя, а втім, необхідно розмежувати джерела фінансування потреб різного рівня. Отже, система пенсійного забезпечення на сучасному етапі має розглядатись як сукупність фінансово-економічних, демографічних, інституційно-правових норм та відносин між державними й недержавними інститутами, установами, організаціями, що мають на меті підтримання рівня життя осіб похилого віку за рахунок розподільчого принципу фінансування (задоволення базових потреб) та індивідуального накопичення коштів (задоволення потреб вищих рівнів), а також сприяють соціальній адаптації осіб похилого віку до зміни стилю життя після припинення активної трудової діяльності. Функцією розподільчого компонента має бути фінансування базових потреб (прожитковий мінімум), державного накопичувального — заміщення рівня заробітку, недержавного накопичувального — підтримка втраченого після припинення трудової діяльності рівня життя.

Соціальну адаптацію розглядаємо в контексті надання соціальних пільг пенсіонерам (наприклад, при наданні медичних, житлово-комунальних, транспортних, побутових послуг та ін.), а також створення умов для реалізації потенціалу особистості після припинення активної трудової діяльності (організація мистецьких студій, залучення до волонтерської роботи, залучення до роботи на умовах неповної зайнятості).

Проаналізувавши різні визначення розвитку як процесу, можна узагальнити, що це — кількісні та якісні зміни, результатом яких є вдосконалення явища, процесу, системи тощо. В зв'язку з цим, розвиток системи пенсійного забезпечення пропонується розглядати як процес кількісно-якісних змін у фінансуванні потреб осіб похилого віку, який здійснюється реформаційним або еволюційним шляхом та впливає на ефективність всієї соціальної сфери. В даному визначенні не наголошується на позитивному характері змін. Це пов'язано з тим, що здебільшого, наслідки змін, що відбуваються в системі пенсійного забезпечення можливо прослідкувати лише у середньо- та довгостроковому періоді. Окрім того, у визначенні підкреслюється, що зміни можуть відбуватися як

реформаційним, так і еволюційним шляхом. Зміни, що відбуваються реформаційним шляхом, тобто за рахунок запровадження інших правил та умов нарахування пенсії, появи нових методів фінансування системи пенсійного забезпечення — закріплені законодавчо і не мають призводити до зниження рівня життя пенсіонерів, враховуючи соціальну спрямованість державної політики. Водночас еволюційні зміни — призводять до модифікацій пенсійного забезпечення відповідно до перетворень в економіці. Типологізація розвитку системи пенсійного забезпечення представлена в таблиці 1.

Аналізуючи поняття соціальної адаптації в контексті реформаційного розвитку системи пенсійного забезпечення, можливою пропозицією є застосування до даного аспекту пенсійного забезпечення поняття соціальних інновацій, тобто нововведень у соціальній сфері суспільства. Дана необхідність зумовлена відсутністю ряду послуг, необхідних людині після виходу на пенсію, або їх формальний характер, неприйнятна форма їх надання.

Слід зазначити, що на сучасному етапі відбувається поступова трансформація систем пенсійного забезпечення розвинутих країн та зближення структури їх фінансування. Реформування системи пенсійного забезпечення в напрямку диверсифікації джерел фінансування пенсії стає невід'ємною складовою комплексного удосконалення соціально-економічної сфери багатьох країн світу (табл. 2).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Аналіз процесу розвитку пенсійних систем у сучасних соціально-економічних умовах дозволив зробити висновки:

1. Систему пенсійного забезпечення визначено як сукупність фінансово-економічних, демографічних, інституційно-правових норм та відносин між державними і недержавними інститутами, установами, організаціями, що мають на меті підтримання рівня життя осіб похилого віку за рахунок розподільчого принципу фінансування (задоволення базових потреб) та індивідуального накопичення коштів (задоволення потреб вищих рівнів), а також

сприяють соціальній адаптації осіб похилого віку до зміни стилю життя після припинення активної трудової діяльності.

2. Розвиток системи пенсійного забезпечення пропонується розглядати як процес кількісних та якісних змін у фінансуванні потреб осіб похилого віку, що здійснюються реформаційним або еволюційним шляхом та впливають на ефективність всієї соціальної сфери.

3. Дослідження розвитку моделей пенсійного забезпечення в історичному контексті засвідчує, що на сучасному етапі домінує диверсифіковане фінансування пенсійних систем. Вони включають як розподільчі, так і накопичувальні компоненти; державні та приватні пенсійні програми. Відбувся перехід від принципу пенсійного забезпечення до пенсійного страхування. Разом із тим, на результат реформування національної пенсійної системи у напрямі посилення диверсифікації її фінансування найбільшою мірою впливає обрана структура пенсійної системи (співвідношення розподільчих та накопичувальних компонентів), що має враховувати особливості економіки кожної країни.

Література:

1. Закон України "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 № 1058-IV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.zakon1.rada.gov.ua/
2. Пенсійна реформа в Україні: напрями реалізації: [колективна монографія / За ред. Е.М. Лібанової]. — К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2010. — 270 с.
3. Гнибіденко І.Ф. Наукові підходи до реформування пенсійної системи України та країнах ЄС / І.Ф. Гнибіденко // Проблеми науки. — 2008. — № 4. — С. 30—37.
4. Коваль О.П. Перспективи впровадження загальнообов'язкової накопичувальної пенсійної системи в Україні: вплив на економічну безпеку: [монографія] / О.П. Коваль — К.: НІСД, 2012. — 240 с.
5. Бобирь О.І. Формування фінансового механізму системи пенсійного забезпечення в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.04.01 "Фінанси, грошовий обіг і кредит" / О.І. Бобирь. — Дніпропетровськ, 2006. — 20 с.
6. Коровкин В.В. Пенсионная система индивидуальной капитализации в теории и на практике / В.В. Коровкин. — М.: Магистр: ИНФРА — М., 2011. — 496 с.
7. Новиков А. Особенности эволюции зарубежных пенсионных систем / А. Новиков // Мировая экономика и международные отношения. — 2006. — № 35. — С. 62—70.
8. Погорелова С. Історія становлення державної системи соціального захисту в європейських країнах / С. Погорелова // Вісник пенсійного фонду України. — 2008. — № 5. — С. 12—13.
9. Роик В.Д. Пенсионная система России: вызовы XXI века и пути модернизации / В.Д. Роик. — СПб.: Питер, 2012. — 256 с.

Таблиця 2. Трансформація моделей пенсійного забезпечення

Етап	Період	Назва	Метод фінансування	Мета запровадження	Особливості
I	Перша пол. XX ст.	Бісмарковська модель	Страховий	Необхідність компенсації втрати трудового доходу	Диференціація пенсій за розміром
		Беверіджська модель	Бюджетний, податковий	Протидія безробіттю, необхідність захисту мінімальних доходів громадян	Контроль нужденності
II	60-ті роки XX ст.	Розподільча	Страховий, Бюджетний	Необхідність розповсюдження пенсійного забезпечення на все населення країн	Принцип солідарності поколінь
		Накопичувальна	Страховий	Необхідність збільшення диференціації пенсій відповідно до рівня передпенсійного заробітку	Можливість отримання інвестиційного доходу
III	80-ті роки XX ст. – наш час	Змішані	Страховий, бюджетний, податковий	Збалансування демографічних та економічних ризиків	Диверсифікованість структури пенсійних систем

Складено автором з використанням джерел: [5, с. 6; 6, с. 11; 7, с. 63; 8, с. 12; 9, с. 9].

References:

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Compulsory State Pension Insurance", available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/> (Accessed 10 July 2015).
2. Libanova, E.M. et al. (2010), Pensiina reforma v Ukrayini: napryamy realizatsii [Pension reform in Ukraine: directions of realization], NAN Ukrainy Instytut demografii ta sotsialnyh doslidzhen, Kyiv, Ukraine.
3. Hnybidenko, I.F. (2008), Naukovi pidkhody do reformuvannya pensynoyi systemy Ukrayiny ta krayinakh YeS [Scientific approaches to the reform of the pension system in Ukraine and the EU], Problemy nauky, vol. 4, pp. 30—37.
4. Koval, O.P. (2012), Perspektyvy vprovadzhennya zagalnoobv'язkovoї nakopychualnoi pensynoyi systemy v Ukrayini: vplyv na ekonomichnu bezpeku [Prospects for the introduction of mandatory funded pension system in Ukraine: the impact on economic security], Natsionalnyi instytut strategichnyh doslilzhen, Kyiv, Ukraine.
5. Bobyr, O.I. (2006), "Formation of the financial mechanism of the pension system in Ukraine", Ph.D. Thesis, Finance, Money circulation and Credit, State Agrarian University of Dnipropetrovsk, Dnipropetrovsk, Ukraine.
6. Korovkin, V.V. (2011), Pensionnaya sistema individualnoi kapitalizatsii v teorii i na praktike [Individual capitalization pension system in theory and in practice], Magistr, Moscow, Russia.
7. Novikov, A. (2006), "Evolution of foreign pension systems", Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnye otnosheniya, vol. 35, pp. 62—70.
8. Pogorelova, S. (2008), "The history of the state system of social protection in Europe", Visnyk pensiinogo fondu Ukrainy, vol. 5, pp. 12—13.
9. Roik, V.D. (2012), Pensionnaya sistema Rossii: vyzovy XXI veka i puti modernizatsii [The pension system of Russia: challenges of the XXI century and the path of modernization], Piter, St.Petersburg, Russia.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2015 р.